

Covid Stres Ölçeği (CSÖ): Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması

Covid Stress Scale (CSÖ): Turkish Validity and Reliability Study

Yunus Emre ÖZTÜRK¹, Ramazan KIRAÇ², Ali GÖDE³

ÖZ

Bu araştırmanın amacı "COVID Stres Ölçeği" nin Türkçe geçerlilik ve güvenilirliğini yapmaktır. Türkçe literatürde COVID stresini ölçen bir ölçüm aletinin olmaması araştırmanın önemini vurgulamaktadır. Nicel araştırma deseni kullanılarak yapılan çalışmanın verileri anket tekniği ile elde edilmiştir. Kolayda örneklem yöntemi kullanılarak yapılan çalışmanın verileri online olarak toplanmıştır. Araştırmaya 750 yetişkin birey dâhil olmuştur. Verilerin toplanmasında kişisel bilgi formu, "COVID Stres Ölçeği" ve "Koronavirüs Anksiyete Ölçeği" kullanılmıştır. Kişisel bilgi formu kapsamında bireylerin; cinsiyeti, eğitim durumu ve aylık gelir durumu yer almıştır. Kapsam, yapı ve bağlam geçerliliği sonucunda 36 maddeden oluşan ölçek 28 maddeye düşmüştür. Ölçek; tehlike ve bulaşıcılık (7), sosyo-ekonomik sonuçlar (6), yabancı düşmanlığı (6), travmatik Stres (4) ve kompulsif kontrolü (5) olmak üzere 5 boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin genel olarak Cronbach Alpha değeri 0,939 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmada bağlam geçerliliği sonucu COVID stresi ile anksiyete arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bireylerin stresi arttıkça anksiyete düzeyleri de artmaktadır. Sonuç olarak "COVID Stres Ölçeği" Türkçe'ye uyarlamasının geçerli ve güvenilir olduğunu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anksiyete, COVID-19, Ölçek Uyarlama, Stres,

ABSTRACT

The aim of this study is to establish the Turkish validity and reliability of the "COVID Stress Scale". The lack of a measurement instrument in the Turkish literature to measure COVID stress highlights the importance of the research. The data of the study, which was carried out using the quantitative research design, were obtained by the survey technique. The data of the study, which was conducted using the convenience sampling method, were collected online. 750 adult individuals were included in the study. Personal information form, "COVID Stress Scale" and "Coronavirus Anxiety Scale" were used to collect data. Within the scope of the personal information form, individuals; gender, educational status and monthly income. As a result of the scope, structure and context validity, the scale consisting of 36 items decreased to 28 items. Scale; danger and contagion (7), socio-economic consequences (6), xenophobia (6), traumatic stress (4) and compulsive control (5). The Cronbach Alpha value of the scale was found to be 0.939 in general. In addition, as a result of context validity in the study, a positive relationship was determined between COVID stress and anxiety. As the stress of individuals increases, their anxiety levels also increase. As a result, it has been determined that the Turkish adaptation of the "COVID Stress Scale" is valid and reliable.

Keywords: Anxiety, COVID-19, Scale Adaptation, Stress,

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 07.01.2021 tarih ve 18 sayılı kararı ile etik komite onayı alınmıştır.

¹ Doç. Dr. Yunus Emre ÖZTÜRK, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü yunuseozturk@gmail.com ORCID: 0000-0002-6178-6129

² Arş. Gör. Dr. Ramazan KIRAÇ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü ramazan46k@gmail.com. ORCID: 0000-0002-8032-1116

³ Öğr. Gör. Ali GÖDE, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu. alig.sy31@gmail.com, ORCID:0000-0002-6865-6298

İletişim / Corresponding Author: Ali GÖDE
e-posta/e-mail: alig.sy31@gmail.com

Geliş Tarihi / Received: 28.05.2021
Kabul Tarihi/Accepted: 03.10.2022

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar olan süreçte dünya, birçok büyük çaplı salgın hastalığa tanıklık etmiş ve ortaya çıkmış olan salgın hastalıklar, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine sebep olurken, geride kalan insanlarda fiziksel, psikolojik ve toplumsal etkiler olmuştur. Aralık 2019 tarihinde Çin’de başlayan COVID-19 salgını, küresel bir sağlık tehdidi olarak ortaya çıkmıştır. Dünya Sağlık Örgütü de Ocak 2020 tarihinde COVID-19 salgını uluslararası önemi, acil durum ve halk sağlığı sorunu olarak ilan etti¹. COVID-19 salgını, insanların ve toplumların fiziksel sağlığı ve hayatları için ciddi tehdit ve risk oluşturmaktadır. Depresyon, anksiyete ve panik bozukluğu gibi çok sayıda psikolojik sorunları da tetiklemektedir². COVID-19 salgınına yanıt olarak yaygın duygusal sıkıntıya dair kanıtlar vardır. Örneğin Çin’den elde edilen veriler, genel nüfusun% 25’inin COVID-19’a yanıt olarak orta ila şiddetli düzeyde anksiyete veya stresle ilişkili semptomlar yaşadığını göstermektedir³.

COVID-19’un tehlikesi ve SARSCoV2 ile potansiyel olarak kontamine olan fomitlerle (yani nesnelere, yüzeyler) temas etme endişesi, COVID-19’un sosyo-ekonomik sonuçları hakkında endişelenme (örn. kişisel finansman, tedarik zincirindeki aksaklıktan endişe), yabancıların SARSCoV2’yi yaydığına dair yabancı düşmanı korkular, COVID-19’a doğrudan veya dolaylı travmatik maruziyetle ilişkili travmatik stres semptomları (yani, COVID-19 ile ilgili kabuslar, müdahaleci düşünceler veya görüntüler) ve COVID-19 ile ilgili zorlayıcı kontrol ve güvence arayışı, bu unsurlardan beşinin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu ve COVID Stres Sendromu adı verilen bir değişkenler ağı oluşturduğunu bulunmuştur⁴. Dünya genelinde COVID-19 ile ilgili yapılan araştırma sayısı gün geçtikçe artarken, koronavirüs salgınından ötürü insanların üzerindeki strese yönelik yapılan araştırma sayısı oldukça azdır. Türkçe literatürde koronavirüsün insanlar üzerinde neden olduğu etkilere dayalı stres düzeyini ölçecek geçerli ve güvenilir bir ölçeğin

bulunmaması, Türkçe literatürde olan eksikliğin tamamlanması yönünden bu araştırmanın önemli olduğu düşünülmektedir. COVID-19 salgın döneminde insanların üzerindeki stresi artmasına etki eden ve ölçeğin alt boyutlarını oluşturan tehlike ve bulaşıcılık, sosyo-ekonomik sorunlar, yabancı düşmanlığı, travmatik stres ve kompulsif kontrol konularına kavramsal çerçeve bölümünde değinilmiştir. Bu çalışmada, Covid Stres Ölçeği (CSÖ)’nin Türkçe güvenilirlik ve geçerlik çalışması yapılarak Türkçe literatüre güvenilir ve geçerli bir ölçek kazandırmak amaçlanmıştır.

Küreselleşen dünyada, sosyal medya ve iletişim kanallarının yaygın kullanımının etkisiyle COVID-19’a yakalananların, ölüm ve iyileşme oranları hakkındaki bilgiler bu iletişim ağları üzerinden yayılmaktadır⁵. COVID-19 salgını döneminde artan yeni vaka ve ölümler, sosyal medya ve diğer iletişim kanallarından kaynaklı oluşan bilgi kirliliği, ülke yöneticilerinin aldığı kararlar, dünyada sürekli değişen, gelişen durumlar, karışıklık ve belirsizlik meydana getirmiştir⁶. COVID-19 salgını, insanların ve toplumların fiziksel sağlığı ve hayatları için ciddi tehdit ve risk oluşturmaktadır. Depresyon, anksiyete ve panik bozukluğu gibi çok sayıda psikolojik sorunları da tetiklemektedir². Bu süreçte insanların her an enfekte olma korkusu, gıda kıtlıklarının yaşanacağı korkusu, aile bireylerinin hastalanma korkusu, sağlık kurumlarına ulaşamama korkusu vb. düşünceler önemli psikolojik sorunların meydana gelmesine neden olmaktadır^{6,7}. COVID-19 salgını döneminde insanların daha çok fiziksel sağlığı üzerinde durulmaktadır; ancak insanların hayatlarında karantina, sosyal mesafe, dışarıda sürekli maske kullanımı ve izolasyon süreçlerinin yanında bireylerin hayatlarında tehlike ve bulaşıcılık algısı, sosyo-ekonomik sorunlar, yabancı düşmanlığı, travmatik stres ve kompulsif kontrolü durumları ile birlikte panik bozukluğu, depresyon ve anksiyete gibi çok çeşitli psikolojik sorunların insanların üzerindeki stres düzeyini önemli ölçüde etkilemiştir.

Tehlike ve Bulaşıcılık

Türk Dil Kurumu sözlüğünde yer alan tehlike ve bulaşıcılık kavramları incelendiğinde: “Tehlike, büyük zarar veya yok olmaya yol açabilecek durum” olarak tanımlanırken “Bulaşıcı, birinden bir başkasına geçme özelliği olan” olarak tanımlanmaktadır⁸. Covid-19 salgını bu tanımlamalara göre düşünüldüğünde dünyada bütün ülkelerde büyük zarara ve çok fazla can kaybına neden olurken, insandan insana çok hızlı yayılım da göstermektedir. World Health Organization(WHO) 20 Aralık 2020 tarihinde 74.299.042 teyit vaka olduğu, 1.669.982 ölüm sayısı bildirildiği yayınlanmıştır⁹. COVID-19 salgınının bulaşıcı etkisi göz önüne alındığında, bir bütün olarak toplumda yüksek düzeyde korku ve endişe beklenmektedir¹⁰. COVID-19 tehdidi, yaygın olan, yaygın olarak kullanılan tedavileri veya aşılarını olan sağlıklı bireyler için düşük risk seviyeleri oluşturan grip gibi diğer yaygın hastalıkların oluşturduğu tehditlerden farklıdır¹¹. Bu da Covid-19 salgının tehlike ve bulaşıcılığı boyutunun insanlık için ciddi sorunlar yarattığını gözler önüne sermektedir.

COVID-19'un başlangıcı ile birlikte, endişeli hissetmek ve fazla sayıda güvenlik davranışı sergilemek, özellikle pandeminin başlangıç aşamalarında, salgının yarattığı tehdide karşı alınabilecek önlemler yanıt niteliğindedir. Hem vakaların hem de ölümlerin hızla artması, yüksek derecede belirsizlik, bilinen bir tedavisi veya etkili aşı olmaması, virüsün tehlikesi hakkında medyadan güçlü itirazlar ve fiziksel uzaklık gibi önlemlerin önemi ve potansiyel bir patojenle gerçek temas riski, insanların üzerindeki endişe, korku ve stres durumunu etkilemektedir¹¹.

Sosyo-Ekonomik

Salgınlar, kıt kaynaklara artan taleplerde, sosyal ve ekonomik sistemler üzerinde fazla stres oluşumuna sebep olmaktadır¹². COVID-19 salgını WHO tarafından Mart 2020'nin ortalarında küresel bir pandemi ilan edildi⁹. Bu kararlar birlikte ülkeler yurt dışı giriş-çıkışlarına kısıtlama veya yasak getirmiş, ticaret anlaşmalarının ertelenmesi veya iptal edilmesi söz konusu olmaktadır. Bu gibi

alınan büyük kararlar özel sektörü ve devletlerin üzerinde ekonomik yönden olumsuz etkiler yaratmakta ve insanların da bu olumsuz durumdan etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca ülkeler, kendi sınırları içinde de çeşitli sosyal ve ekonomik alanlarda kısıtlamalara gidilmesine yönelik kararlar almaya başlamıştır. Alınan kararlarla büyük ölçekli etkinlikler yasaklandı ve sosyal alanların yalnızca masa servisiyle sınırlandırıldı; ancak, özel işletmelerin çoğunluğuna serbestçe faaliyet göstermesine de kısıtlı izin kararı uygulanmıştır. İnsanların kendilerini iyi hissetmiyorlarsa evde kalması ve mümkünse sosyal etkileşimi sınırlandırması teşvik edildi¹³. Bunlar insanların iş hayatlarında çeşitli zorluklar yaşamasına hatta işlerinden olmalarına varan ciddi sorunlar yaşanmasına yol açmaktadır. İnsanların salgına yakalanma endişesi ve korkusu, yaşadıkları stresin yanına sosyal ve ekonomik etkenlerin de eklenmesi stres durumunun artmasına neden olmaktadır.

Yabancı Düşmanlığı

Salgınlar korku yaratır ve korku, ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının gelişmesi için anahtar bir bileşendir¹². Sürekli COVID-19 salgını tehdidi, damgalanmış gruplara, özellikle de Çin halkına yönelik etnik önyargı ve hoşgörüsüzlüğü artırmıştır¹⁰. Sosyal ve politik bağlamlarda ayrımcılık yapıldığına dair raporlar vardır: Müşteri sayısının azalması nedeniyle Çin restoranları kapanmak zorunda kaldı, Çinli bireylerin belirli kuruluşlara girmeleri yasaklandı ve hatta Amerika Birleşik Devletleri Başkanı COVID-19 virüsüne "Çin virüsü" olarak bahsetmektedir¹². Bu pandemide, virüsün yeniliği ve toplumun çeşitli alanlarında potansiyel sonuçlarını çevreleyen belirsizliğin, yabancı düşmanlığı davranışını destekleyen korku ve endişeyi tetikleme muhtemeldir¹⁰. COVID-19 salgını sırasında ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve fakirlerin damgalanması, insanların akıl sağlığı açısından daha da kötü sonuçlara yol açmaktadır¹⁴. İnsanlarda yabancılardan kaynaklı COVID-19 salgınına yakalanma düşüncesi yaygın hale gelmekte ve bu durum insanlarda korku, endişe ve stresi

artırmaktadır. Bu tür gerçekliği yönetmek için, halkı halk sağlığı riskleri hakkında doğru şekilde bilgilendirmek, ayrımcı eylemleri bildirmek ve zararlı yanlış anlamalardan etkilenenleri desteklemek için multidisipliner önlemler gereklidir¹⁵.

Travmatik Stres

COVID-19 salgını, insanlar ve toplumlar üzerinde tam anlamıyla kavramsal veya deneysel olarak analiz edilmemiş yeni bir travma türüdür. COVID-19 salgını, bir travma olarak sürekli devam eden bir travmatik streştir¹⁶. COVID-19 salgını, tüm insanlığı doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilecek kitlesel, toplu ve küresel bir travmatik stres kaynağıdır. COVID-19, bazıları mevcut ve gelecekteki enfeksiyon, ölüm tehdidi / korkusu mevcut ve potansiyel ekonomik zorluklar veya diğer ekonomik stres faktörleri ve izolasyon, rahatsız edici rutinler, aile ve sosyal yaşamla ilgili stres kaynakları ve travmatik stres kaynaklarıdır^{17,18}.

COVID-19 salgını sürecinde kişilerin arkadaşlarını ve sevdiklerinin kaybından iş kaybına, işletmelerin iflasına ve evlerin haczine kadar uzanan çeşitli stresör ve travmatik stres faktörlerini içerir¹⁶. Bazıları için evlilikler ve diğer ilişkiler, kendi kendine tecrit ve artan mali zorlukların stresi altında çökmüş olabilir. Tecrit ve hapsedme, kalıcı psikolojik etkiye neden olabilir¹⁹. Bununla birlikte, nedensel olaylar zinciri ve olayların tehditlerin şimdiki zamanda ve gelecekte uzun süre devam etmesi, COVID-19 salgınının

travmatik stresi diğer stres modellerine kıyasla daha farklı kılmaktadır.

Kompulsif Kontrolü

COVID-19 salgını hızlı ilerlemesi, mortaliteyi önemli ölçüde artırdı; aynı zamanda gençler de dâhil olmak üzere zihinsel sağlığı olumsuz etkileme potansiyeli olduğunu göstermektedir²⁰. Mevcut COVID-19 salgını, obsesyon ve kompulsiyon sıklığındaki potansiyel artışa bağlı olarak, el yıkama enfeksiyona karşı temel önlemlerden biri olarak kabul edildiğinden, hijyen, yıkama ve kontaminasyonu önleme standartlarının önemi konusundaki ısrarla birlikte dezenfektan, sabun ve eldivenlere olan talep artmıştır²¹. Görünüşe göre uyulması kolay görünen kurallar, hijyenik önlemler veya temizlik ihtiyacı konusunda zaten güvensizlikleri olan insanlar için sık ve sürekli hale gelmektedir²². Bununla birlikte, virüsle ilgili anksiyetede artış, obsesif kompulsif bozukluk olan bazı kişilerde mevcut takıntılı bulaşma korkularını körüklüyor ve zararlı kompulsif eylemleri daha da tetikliyor. Bu durumda insanlar için COVID-19 salgını, tek şey haline gelebilir²¹. Halkın ruh sağlığı perspektifinden, kitlesel travma ve felakete müdahale için yönergeler, dayanıklılığa odaklanmanın önemini vurgulamaktadır²⁰. Salgın döneminde insanların virüsün bulaşma tehlikesine karşı duyduğu endişe, korku ve stres insanların obsesif kompulsif bozukluk hastalığına yakalanma ihtimallerin artırmaktadır.

MATERYAL VE METOT

Bu araştırmanın amacı, Taylor ve arkadaşları tarafından geliştirilen "COVID Stres Ölçeği"nin Türkçe güvenilirlik ve geçerliliğini uyarlamaktır⁴.

Araştırma Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Türkiye'de ikamet eden yetişkin bireyleri kapsamaktadır. Bu bağlamda araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak örneklem büyüklüğünün belirlenmesi amacıyla Coşkun, Altunışık, Bayraktaroğlu ve

Yıldırım tarafından oluşturulan kolayda örneklem tablosundan faydalanılmıştır²³.

Verilerin Toplanması

Pandeminin yarattığı olağanüstü durum nedeniyle anket formları online olarak oluşturulmuş ve araştırmacıların bağlantıları doğrultusunda sosyal ağlar aracılığı ile 01.12.2020-31.01.2020 tarihleri arasında dağıtılmıştır. Anketlerin dağıtılmasının ardından bir hafta arayla hatırlatmalar yapılmıştır. Sonuç olarak araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden ve anket

formunu eksiksiz bir şekilde doldurmuş olan 750 kişi araştırma kapsamına alınmıştır.

Verilerin Toplan Araçları, Analizi ve Yorumu

Araştırmanın verilerinin elde edilmesinde kişisel bilgi formu, “COVID Stres Ölçeği” kullanılmıştır. Ayrıca bağlam geçerliliğini yapmak amacıyla araştırmada, Lee tarafından geliştirilen; Biçer, Çakmak, Demir ve Kurt tarafından Türkçeye uyarlanan “Koronavirüs Anksiyete Ölçeği” kullanılmıştır^{7,24}. Araştırmanın verileri SPSS ve AMOS paket program yardımıyla analiz edilmiştir.

Uyarlanan CSÖ, 5 boyuttan oluşmaktadır. Boyutlar, COVID Tehlike ve Bulaşıcılık (7 madde), COVID Sosyo-ekonomik Sonuçlar (6 madde), COVID Yabancı Düşmanlığı (6 madde), COVID Travmatik Stres (4 madde), COVID Kompulsif Kontrolü (5 madde) olmak üzere toplam 28 sorudan oluşmaktadır. Ölçek maddeleri Likert yöntemi ile hazırlanmış olup, 0 “Hiçbir zaman”, 1 “Çok nadir” 2 “Bazen” 3 “Çoğu zaman” 4 “Her zaman” kadar devam etmektedir. Ölçekten alınan puanlar 4’e yaklaştıkça stresin arttığını göstermektedir.

Ölçeğin geçerlilik aşamasında ilk olarak dil ve kapsam geçerliliği daha sonra yapı ve bağlam geçerliliği yapılmıştır.

Ölçeğin maddelerinin ölçülmek istenen durumu ne derecede temsil ettiğini belirlemek amacıyla dil ve kapsam geçerliliği yapılır²⁵. Alanında uzman kişiler ölçeğin temsil gücüne ilişkin olarak yargılar belirtirler. Bu yargılar esas alınarak ölçeğin içerik geçerliliği hakkında bir sonuca ulaşılır²⁶. Söz konusu ölçeğin çevirisi uzman kişiler tarafından yapılır. Türkçe çevirisi

alanında uzman kişilere gönderilmiş ve kontrol ettirilmiştir. Uzman kişilerden maddelerin doğruluğu ile ilgili birden dörde kadar puan verilmesi istenmiş ve elde edilen puanlar Kendall’s testine yapılmıştır. Elde edilen puanlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir($p>0,005$).

Çalışmanın ikinci aşamasında yapısal geçerlilik analizi yapılmıştır. Yapı geçerliği, bir testin ölçülmek istenen bağlamında soyut bir kavramı doğru bir şekilde ölçebilme derecesini göstermektedir²⁷. Bir ölçeğin yapısal geçerliliğinin test edilmesinde kullanılan yöntem faktör analizidir²⁸. Faktör analizi, keşfedici faktör analizi (KFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır²⁹.

CSÖ’nün yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) kullanılmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

CSÖ’nün uyarlamasını yapmadan önce ilgili araştırmacılar ile iletişime geçilerek gerekli izin alınmıştır. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 07.01.2021 tarih ve 18 sayılı kararı ile etik komite onayı alınmıştır. Araştırmaya gönüllük esasına dayanarak katılmayı kabul edenler çalışmaya dâhil edilmiştir.

Araştırmanın Kısıtlılıkları

Araştırma Türkiye’de ikamet eden yetişkin bireylerde anket formu ile belli bir tarihte yapılıyor olması araştırmanın sınırlılıklarıdır.

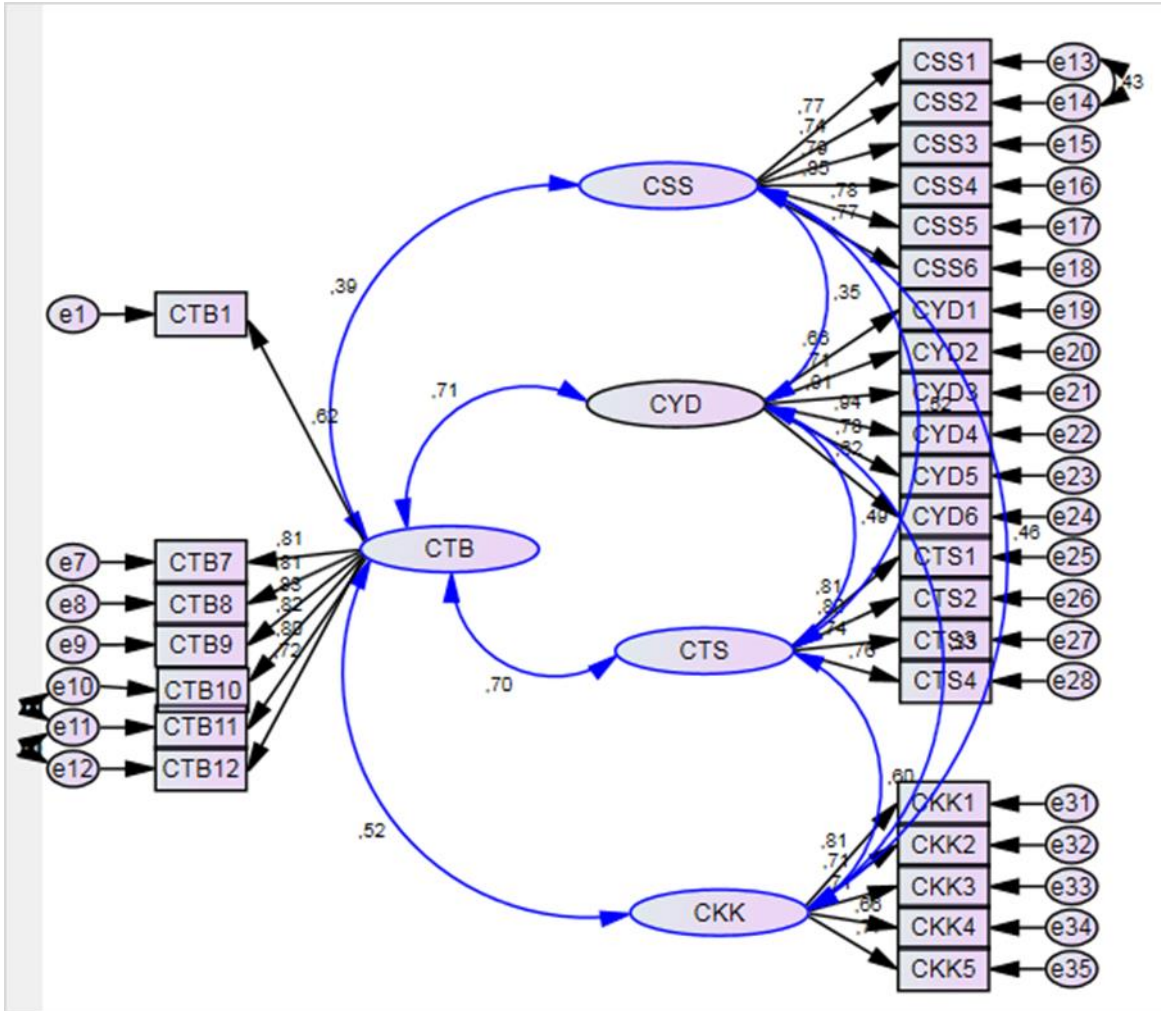
BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmanın bulgular kısmında demografik veriler, CSÖ’nün doğrulayıcı faktör analizi path diyagramının standart katsayı değerleri verilmiştir. Ayrıca bağlam

geçerliliği için CSÖ ile Koronavirüs Anksiyete Ölçeği arasında korelasyon analizi yapılmıştır.

Araştırmaya 750 yetişkin birey katılmıştır ve katılmayı kabul eden bireylerin %72,1'i kadın, %27,9'u erkektir. Eğitim durumları açısından katılımcıların %1,9'u ilköğretim, %10,5'i lise, %55,7'si önlisans, %21,7'si lisans ve %10,1'i lisansüstü mezundur.

Katılımcıların %58,3'ü 0-1000 Türk Lirası, %8,4'ü 1001-2000 Türk Lirası, %10,4'ü 2001-3000 Türk Lirası, %6,4'ü 3001-4000 Türk Lirası ve %16,7'si 4000 ve üzeri Türk Lirası aylık gelire sahip olduğu belirlenmiştir.

Şekil 1. CSÖ'nün Doğrulayıcı Faktör Analizi Path Diyagramı (Standart Katsayıları)

Tablo 1. DFA'da Kullanılan Uyum İyiliği Değerleri

İndeks Değerleri	Normal Değer	Kabul Edilebilir Değer	Model Değerleri
χ^2/sd	<2	<5	1099,785/337= 3,263
GFI	>0.95	>0.90	0,905
AGFI	>0.95	>0.90	0,901
CFI	>0.95	>0.90	0,945
RMSEA	<0.05	<0.08	0,055
RMR	<0.05	<0.08	0,075
NFI	>0.95	>0.90	0,923

Tablo 1'de ölçeğin uyum iyiliği indeks değerlerine ve normal ve kabul edilebilir uyum iyiliği indeks değerlerine yer verilmiştir. Buna göre ölçeğe ait "Ki-Kare (χ^2)/Serbestlik Derecesi (df)=3,263; Uyum İyiliği İndeksi (GFI)=0,905; Uyarlanmış

Uyum İyiliği İndeksi (AGFI)=0,901; Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI)=0,945; Ortalama Hata Karekök Değeri (RMSEA)=0,055; Kök Artık kareler Ortalaması (RMR)=0,075; Ölçeklendirilmiş Uyum İndeksi (NFI)=0,923" olarak tespit

edilmiştir. Literatürde bu değerlerin iyi uyum ve kabul edilebilir uyum gösterdiği

belirtilmektedir³⁰⁻³⁴

Tablo 2. CSÖ Boyutlarını Oluşturan İfadelerin Anlamlılık Düzeyleri

		Estimate	S.E.	C.R.	P	
1		CTB1	0,808	0,049	16,532	***
2		CTB7	1,033	0,048	21,549	***
3		CTB8	1,055	0,049	21,554	***
4	COVID Tehlike ve Bulaşıcılık	CTB9	1,029	0,046	22,278	***
5		CTB10	1,079	0,049	21,925	***
6		CTB11	1,078	0,045	23,934	***
7		CTB12	1			
8		CSS1	1			
9		CSS2	1,068	0,038	27,878	***
10	COVID Sosyo-ekonomik Sonuçlar	CSS3	1,22	0,054	22,567	***
11		CSS4	1,289	0,053	24,368	***
12		CSS5	1,193	0,054	21,999	***
13		CSS6	1,205	0,055	21,778	***
14		CYD1	1			
15		CYD2	1,24	0,071	17,498	***
16	COVID Yabancı Düşmanlığı	CYD3	1,434	0,067	21,531	***
17		CYD4	1,497	0,068	22,035	***
18		CYD5	1,171	0,061	19,149	***
19		CYD6	1,075	0,069	15,692	***
20		CTS1	1			
21	COVID Travmatik Stres	CTS2	0,988	0,042	23,299	***
22		CTS3	0,872	0,041	21,335	***
23		CTS4	0,911	0,041	22,073	***
24		CKK1	1			
25		CKK2	0,891	0,045	19,972	***
26	COVID Kompulsif Kontrolü	CKK3	0,866	0,044	19,851	***
27		CKK4	0,767	0,042	18,159	***
28		CKK5	0,966	0,044	21,751	***

Tablo 2’de görüldüğü üzere yapılan analiz sonucunda CSÖ’yü oluşturan boyutlar ve

boyutları oluşturan 28 ifadenin faktör yükleri anlamlı bulunmuştur (p<0,001).

Tablo 3. CSÖ Boyutları Arasında Korelasyon Analizi

		1	2	3	4	5
1-Stres	r					
2-COVID Tehlike ve Bulaşıcılık	r	,841**				
	p	,000				
3-COVID Sosyo-Ekonomik	r	,674**	,352**			
	p	,000	,000			
4-COVID Yabancı Düşmanlığı	r	,765**	,655**	,334**		
	p	,000	,000	,000		
5-COVID Travmatik Stres	r	,786**	,623**	,460**	,471**	
	p	,000	,000	,000	,000	
6-COVID Kompulsif Kontrolü	r	,689**	,470**	,399**	,304**	,509**
	p	,000	,000	,000	,000	,000

**p<0,001

Tablo 3'te görüldüğü üzere CSÖ 'nün genel ve alt boyutlarına ait korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Genel ve alt boyutlar arasındaki tüm ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. (p<0,001). Ayrıca alt boyutlar ile CSÖ arasında pozitif yönlü yüksek ilişki olduğu belirlenmiştir. Medine ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada COVID-19 bulaşıcılık algısının artmasıyla stres belirtilerinin arttığı gözlemlenmiştir³⁵. Öztürk ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada sosyo-ekonomik algıdaki olumsuzlukların bireylerin psikolojilerinde olumsuz etkileneceğini tespit edilmiştir³⁶. Stresin de psikolojik bir sorun olduğunu

düşündüğümüzde benzer bir etki olabileceği düşünülebilir. Taylor ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada da COVID-19 ile ilgili endişenin ve korkunun yabancı düşmanlığı ile ilişkili olduğuna dair bulgular belirlenmiştir³⁷. Lahav tarafından yapılan çalışmada daha önce travmatik olaylara ve özellikle de sürekli travmatik strese maruz kalan bireylerin, ilave stres faktörleriyle karşılaştıklarında sıkıntıya daha açık olabileceğini göstermektedir³⁸. Taylor ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada da COVID-19 ile ilgili kompulsif kontrolün güvence arayan davranış ve stres algısıyla ilişkili olduğu belirtilmiştir³⁷. Bu çalışmada da benzer bir sonuçlar tespit edilmiştir.

Tablo 4. CSÖ'nün Madde Korelasyon Analizi

		Düzeltilmiş Toplam Soru Korelasyonu	Soru Silindiginde Cronbach Alpha	Faktörler Cronbach Alph	Cronbach Alpha
COVID Tehlike ve Bulaşıcılık	1	Virüse yakalanmaktan endişelenirim.	,567	,937	
	2	Kamusal bir alanda (Ör. kapı kolu) bir şeye dokunduğumda virüsü yakalayacağımdan endişelenirim.	,643	,936	
	3	Biri yakınımda öksürür veya hapsirirse, virüse yakalayacağımdan endişelenirim.	,664	,935	
	4	Etrafımdaki insanların bana virüs bulaştıracağından endişelenirim.	,695	,935	
	5	Nakit para işlemlerinde ve değişiminde virüs bulaşmasından endişelenirim.	,696	,935	0,916

Tablo 4. (Devamı)

COVID Sosyo- Ekonomik	6	Nakit para taşınmasında ve ATM'den çekilen paralardan dolayı virüse yakalanabileceğimden endişelenirim.	,673	,935	0,939		
	7	Kargolarıma, kuryeler tarafından virüs bulaştırıldığından endişelenirim.	,652	,936			
	8	Marketlerde yiyeceklerin bitmesinden endişelenirim.	,510	,937			
	9	Marketlerin uzun bir süre kapanacağından endişelenirim.	,486	,937			
	10	Marketlerde temizlik veya dezenfeksiyon malzemelerinin bitmesinden endişelenirim.	,528	,937			
	11	Eczanelerde soğuk algınlığı veya grip ilaçlarının bitmesinden endişelenirim. (Orijinal metinde market geçmektedir.	,570	,936			
	12	Marketlerde suyun bitmesinden endişelenirim.	,485	,937			
	13	Eczanelerden reçeteli alınan özel ilaçların bitmesinden endişelenirim.	,535	,937			
	COVID Yabancı Düşmanlığı	14	Yabancı uyruklu kişilerin ülkeme virüsü yaymasından endişelenirim.	,563		,937	0,896
		15	Yabancı yiyeceklerde uzmanlaşmış bir restorana (Ör. Çin Lokantası) gitsem, virüse yakalanma konusunda endişelenirim.	,548		,937	
		16	Yabancı uyruklu kişiler ile temasa geçme konusunda endişelenirim, çünkü virüs taşıyor olabilirler	,611		,936	
		17	Yabancı uyruklu biriyle tanıştırsam, virüs bulaşmış olabileceğinden endişelenirim.	,654		,935	
		18	Bir grup yabancıların bulunduğu bir asansördeysen, virüs bulaşmış olmasından endişelenirim.	,627		,936	
19		Yabancıların virüsü yaydığından endişeliyim çünkü onlar bizim kadar temiz değiller.	,493	,938			
COVID Travmatik Stres	20	Kargolarıma, kuryeler tarafından virüs bulaştırıldığından endişelenirim.	,667	,935	0,861		
	21	Vücuduma virüs bulaştığını düşündüğümde, bir şeylere konsantre olmakta zorlanırım.	,630	,936			
	22	Virüsle ilgili daha önce gördüğüm rahatsız edici görüntüler, irademe karşı aklıma gelmektedir.	,578	,936			
	23	Virüs hakkında endişelendiğimde uyku sorunları yaşamaktayım.	,617	,936			
COVID Kompulsif Kontrolü	24	İnternette COVID-19 tedavilerini hakkında aramalar yaptım.	,568	,937	0,850		
	25	Sağlık uzmanlarından (Ör. Doktorlar veya eczacılar) COVID-19 hakkında bilgi talep ettim.	,439	,938			
	26	COVID-19 hakkında YouTube videoları izledim.	,438	,938			
	27	Vücudumu enfeksiyon belirtileri açısından kontrol ederim (Ör. Vücut sıcaklığı ölçümü)	,518	,937			
	28	COVID-19 hastalığına yakalanma ve tedavisi konusunda arkadaşlarımdan veya ailemden görüş istedim.	,543	,937			

Ölçeklerin iç tutarlılığını ölçmek amacıyla Cronbach Alpha katsayısı kullanılır. Cronbach-Alpa kat sayısı ölçek maddelerinin homojen yapıda olup olmadığını gösterir. Likert yapıdaki ölçeklerde kullanılan Cronbach Alpha değerinin 0,80-1.00 arasında olması yüksek güvenilirliği gösterir³⁹. Tablo 5’de görüldüğü üzere ölçeğin madde toplam korelasyon analizi yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha değerinin 0,939 olarak tespit edilmesi yüksek güvenilirliği gösterir. CSÖ, Taylor ve arkadaşları tarafından Amerika ve

Kanada’da uygulanmış ve güvenilirlikleri 0,80 ile 1 arasında olduğu tespit edilmiştir³⁷. Asmundson ve arkadaşları tarafından yapılan araştırmada da benzer sonuçlar çıkmıştır¹⁰.

CSÖ’nün bağlam geçerliliğini yapmak amacıyla Koronavirüs Anksiyete Ölçeği arasında korelasyon analizi yapılmış olup pozitif ilişki tespit edilmiştir ($r= 0,497$; $p<0,001$). Stres arttıkça kaygıda artmaktadır. Göksu ve Kumcağz tarafından yapılan araştırmada salgın döneminde stres düzeyi ile kaygı arasında anlamlı pozitif ilişki olduğu

belirtilmiştir⁴⁰. İnsanlarda stres arttıkça | kaygıda artmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

COVID Stres Ölçeği'nin Türkçe geçerliliği yapılan araştırmaya 750 yetişkin birey katılmıştır. Bireylerin çoğunluğunu kadınlardan oluşmaktadır. Ayrıca katılımcıların çoğunluğunun öğrenim durumu önlisans mezunu olduğu ve katılımcıların çoğunluğunun 0-1000 TL aylık gelire sahip olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada Taylor ve arkadaşları tarafından hazırlanan CSÖ'nün 36 madde ve 5 boyutlu olarak uyum iyiliği indeks değerlerine ve normal ve kabul edilebilir uyum iyiliği indeks değerlerine yapılmış ve değerlendirme sonucunda 28 madde ve 5 boyutlu CSÖ'nün iyi uyum ve kabul edilebilir uyum gösterdiği belirlenmiştir⁴. Ayrıca yapılan analiz sonucunda CSÖ'yü oluşturan boyutlar ve boyutları oluşturan 28 ifadenin faktör yükleri anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alpha değerinin 0,939 olarak tespit edilmesi yüksek güvenilirliği göstermektedir.

Hastalığın tehlikeli ve bulaşıcı olması, sosyal ve ekonomik yönden bireyleri etkilemesi, kompulsif kontrol ile travmatik olayların artması ve yabancılara karşı ön yargılı olunması stresi daha da arttırmaktadır. Koronavirüsün tüm dünyada hızla yayılması ve tehlikeli bir hale gelmesi bireylerde olumsuz duygulara neden olmaktadır. Hastalığın bulaşıcılık düzeyinin artması bireylerde kaygıya neden olmaktadır.

Dünya üzerinde salgının yayılmasıyla birçok sektörde işlerin durması, hatta insanların işsiz kalmasına yol açarken, sokağa çıkma yasakları da insanların sosyal hayatlarının durmasına yol açmaktadır. COVID-19'un sosyo-ekonomik artış bireydeki stres düzeyini arttırmaktadır(p<0,001).

Salgının Çin'de başlayarak yayılması, medya ve çeşitli alanlarda "Çin virüsü" şeklinde adlandırılması insanların yabancılara karşı korku, endişe ve öfke duymaları stres düzeyini etkilemiştir. COVID-19'un yabancı düşmanlığı

algısındaki artış bireydeki stres düzeyini arttırmaktadır(p<0,001).

Salgının büyük bir hızla yayılması, insanlara bulaşma riskinin her geçen gün artmasıyla bireyleri ve toplumları aşırı korkutan, çaresizlik yaratan, çoğu kez olağan dışı ve beklenmedik bir şekilde gerçekleşen salgının, insanlar üzerinde ruhsal travma sonrası stres bozukluklarına neden olabilmektedir. COVID-19'un travmatik stres artış bireydeki stres düzeyini arttırmaktadır(p<0,001).

Salgın ile birlikte insanların sürekli hastalığa yakalanma düşüncesine sahip olmaları ve bu düşüncelerin insanları rahatsız etmesinden ötürü el yıkama, sosyal mesafe, maske kullanımını rahatlamak amacıyla aşırı ritüel haline getirmeleri sürekli tekrar eden davranışlara dönüşmesi korku, endişe, kaygı ve stresi artırabilmektedir. COVID-19'un kompulsif kontrol davranışındaki artış bireydeki stres düzeyini arttırmaktadır(p<0,001).

Beklenmedik zamanda ortaya çıkan COVID-19 salgını, ortaya çıktığı günden bu yana gündelik yaşamımızı büyük ölçüde değiştirmemize sebep oldu. Artan ölüm oranları, vaka sayıları, ağır hastalık süreci insanlarda psikolojik ve fizyolojik olarak etkiler yarattı. Yaşanan salgın sonucunda oluşan bilinmezlik, tehlike ve bulaşıcılık, sosyo-ekonomik sorunlar, yabancı düşmanlığı, travmatik stres ve kompulsif kontrol durumları korku, endişe ve kaygı düzeyini etkilemekle birlikte stres düzeyinin artmasına sebep olmaktadır. Bağlam geçerliliğini yapmak amacıyla CSÖ'nün Koronavirüs Anksiyete Ölçeği arasında korelasyon analizi yapılmış olup istatistiksel olarak anlamlı pozitif ilişki tespit edilmiştir (r = .497, p <.001).

Yapılan araştırma neticesinde CSÖ'nün Türkiye'de ikamet eden bireylerde koronavirüsten kaynaklanan stres düzeyini belirlemek için araştırmalarda 28 madde ve 5

boyuttan oluşan ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu tespit edilmiştir.

Küreselleşen dünyayı tek bir düşmana karşı savaş haline getiren salgın, birbiriyle ayrılmış olan ülkeleri bile tek bir çatı altında toplamıştır. Günbegün varlığını koruyan salgının yarattığı can kayıplarıyla beraber hastalığı atlatanlarda fiziksel yönde ciddi pek çok hasar bırakmakla birlikte insanları psikolojik olarak da yıpratmaktadır. Tüm dünyayı psikolojik olarak derinden sarsan bu hasarı en hafif şekilde atlatmak için Dünya Sağlık Örgütü'nün almış olduğu kararlara

uyulmalı, ülkelerin kendi içinde almış olduğu yasaklamaların insanların fiziksel ve psikolojik açıdan en az şekilde etkileyecek düzenlemeler yapılmalı, iletişim kanalları vasıtasıyla psikolojik destek almak isteyen bireyler için buna yönelik çağrı merkezleri, çevrimiçi kurum ve kuruluşlar kurulmalı, sosyal ağ, basın yayın organları vasıtasıyla insanlarda oluşacak endişe, korku, kaygı ve stres gibi psikolojik etkileri en aza indirmek ve insanlardaki panik hali azaltmak adına yayınlar yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Wang, C, Pan, R, Wan, X, Tan, Y, Xu, L, Ho, C.S. and Ho, R.C. (2020). "Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China". *International journal of environmental research and public health*, 17 (5), 1729.
2. Qiu, J, Shen, B, Zhao, M, Wang, Z, Xie, B. and Xu, Y. (2020). "A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations". *General psychiatry*, 33 (2), 1-3.
3. Asmundson, G.J, Paluszek, M.M, Landry, C.A, Rachor, G.S, McKay, D. and Taylor, S. (2020). "Do pre-existing anxiety-related and mood disorders differentially impact COVID-19 stress responses and coping?". *Journal of anxiety disorders*, 74, 102271.
4. Taylor, S, Landry, C.A, Paluszek, M.M, Fergus, T.A, McKay, D. and Asmundson, G.J. (2020). "Development and initial validation of the COVID Stress Scales". *Journal of Anxiety Disorders*, 72, 102232.
5. Torales, J, O'Higgins, M, Castaldelli-Maia, J.M. and Ventriglio, A. (2020). "The outbreak of COVID-19 coronavirus and its impact on global mental health". *International Journal of Social Psychiatry*, 66 (4), 317-320.
6. Kırac, R, Aydoğdu, A. ve Göde, A. (2020). "Koronavirüse (Covid-19) Karşı Güvence Arayan Davranış: Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması". 28 Aralık 2020 III. International Conference on COVID-19 Studies (217-223), Ankara.
7. Biçer, İ, Çakmak, C, Demir, H. ve Kurt, M.E. (2020). "Coronavirus Anxiety Scale Short Form: Turkish Validity and Reliability Study". *Anadolu Klin. Tıp Bilim. Derg.* 25, 216-225.
8. Türk Dil Kurumu (TDK). (2020). "Türk Dil Kurumu Sözlükleri". Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 20 Aralık 2020)
9. World Health Organization (WHO). (2020). "WHO Coronavirus Hastalığı (COVID-19) Gösterge Tablosu | WHO Coronavirus Hastalığı (COVID-19) Dashboard". Erişim adresi: <https://covid19.who.int/> (Erişim tarihi: 20 Aralık 2020).
10. Asmundson, G.J.G. and Taylor, S. (2020). "Coronaphobia: Fear and the 2019-nCoV outbreak". *J. Anxiety Disord.* 70, 102196.
11. Knowles, K.A. and Olatunji, B.O. (2021). "Anxiety and safety behavior usage during the COVID-19 pandemic: The prospective role of contamination fear". *J. Anxiety Disord.* 77, 102323.
12. Devakumar, D, Shannon, G, Bhopal, S.S. and Abubakar, I. (2020). "Racism and discrimination in COVID-19 responses". *The Lancet*, 395 (10231), 1194.
13. Brodeur, A, Gray, D.M, Islam, A, and Bhuiyan, S. (2020). A Literature Review of the Economics of COVID-19, GLO Discussion Paper, No. 601, Global Labor Organization (GLO), Essen.
14. Corburn, J, Vlahov, D, Mberu, B, Riley, L, Caiaffa, W.T, Rashid, S.F, Ko, A, Patel, S, Jukur, S, Martínez-Herrera, E, Jayasinghe, S, Agarwal, S, Nguendo-Yongsi, B, Weru, J, Ouma, S, Edmundo, K, Oni, T. and Ayad, H. (2020). "Slum health: arresting COVID-19 and improving well-being in urban informal settlements". *Journal of urban health*, 97 (3), 348-357.
15. Pedrosa, A.L, Bitencourt, L, Frões, A.C.F, Cazumbá, M.L.B, Campos, R.G.B, de Brito, S.B.C.S, and e Silva, A.C.S. (2020). "Emotional, behavioral, and psychological impact of the COVID-19 Pandemic". *Frontiers in psychology*, 11, 1-18.
16. Kira, I.A, Shuwiekh, H.A, Rice, K.G, Ashby, J.S, Elwakeel, S.A, Sous, M.S.F, Alhuwailah, A, Baali, S.B.A, Azdaou, C, Enas, M. Oliemat E.M. and Jamil, H. J. (2020). "Measuring COVID-19 as traumatic stress: Initial psychometrics and validation". *Journal of Loss and Trauma*, 26, 1-18.
17. Ornell, F, Schuch, J.B, Sordi, A.O. and Kessler, F.H.P. (2020). "'Pandemic fear' and COVID-19: mental health burden and strategies". *Brazilian Journal of Psychiatry*, 42 (3), 232-235.
18. Usher, K, Bhullar, N. and Jackson, D. (2020). "Life in the pandemic: Social isolation and mental health". *J. Clin. Nurs.* 29, 2756-2757.
19. Brooks, S.K, Webster, R.K, Smith, L.E, Woodland, L, Wessely, S, Greenberg, N. and Rubin, G.J. (2020). "The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence". *The lancet*, 395 (10227), 912-920.
20. Fineberg, N.A, Van Ameringen, M, Drummond, L, Hollander, E, Stein, D. J, Geller, D, Walitza, S, Pallanti, S, Pellegrini, L, Zohar, J, Rodriguez, C.I, Menchon, J.M, Morgado, P, Mpavaenda, D, Fontenelle, L.F, Feusner, J.D, Grassi, G, Lochner, C, Veltman, D.J, Sireau, N, Carmi, L, Adam, D, Nicolini, H. and Dell'Osso, B. (2020). "How to manage obsessive-compulsive disorder (OCD) under COVID-19: A clinician's guide from the International College of Obsessive Compulsive Spectrum Disorders (ICOCS) and the Obsessive-Compulsive Research Network (OCRN) of the European College of Neuropsychopharmacology". *Comprehensive Psychiatry*. 100, 152174.
21. Benatti, B, Albert, U, Maina, G, Fiorillo, A, Celebre, L, Girone, N, Fineberg, N, Bramante, S, Rigardetto S. and Dell'Osso, B.

- (2020). "What happened to patients with obsessive compulsive disorder during the COVID-19 pandemic? A multicentre report from tertiary clinics in northern Italy". *Frontiers in Psychiatry*, 11, 720.
22. Cordeiro, T, Sharma, M.P, Thennarasu, K. and Reddy, Y. J. (2015). "Symptom dimensions in obsessive-compulsive disorder and obsessive beliefs". *Indian journal of psychological medicine*, 37 (4), 403-408.
23. Coşkun, R, Altunışık, R, Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
24. Lee, S.A. (2020). "Coronavirus Anxiety Scale: A brief mental health screener for COVID-19 related anxiety". *Death Stud.* 44, 393-401.
25. Kaya, N. ve Işık, O. (2018). "Hasta Güçlendirme Ölçeğinin Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirliği". *İşletme Bilim. Derg.* 6, 49-64.
26. Kurtulus, K. (2004). *Pazarlama Arastirmalari*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
27. Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
28. Işık, O. (2016). "Algılanan kalitenin hastane marka değerine etkisi". *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(1), 57-72.
29. Yaşlıoğlu, M.M. (2017). "Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması". *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Derg.* 46, 74-85.
30. Hooper, D, Coughlan, J. and Mullen, M.R. (2008). "Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit". *Electron. J. Bus. Res. methods* 6, 53-60.
31. Munro, B.H. (2005). *Statistical methods for health care research* (Vol. 1). Massachusetts: Lippincott Williams & Wilkins.
32. Rose, A, Peters, N, Shea, J.A. and Armstrong, K. (2004). "Development and Testing of the Health Care System Distrust Scale". *J. Gen. Intern. Med.* 19, 57-63.
33. Simsek, O.F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Ekinoks.
34. Wang, J. and Wang, X. (2019). *Structural equation modeling: Applications using Mplus*. USA: John Wiley & Sons.
35. Medine, K, Fatih, S, Bahadır, G, Burak, Ş. ve Nermin, G. (2020). "Covid-19'un Nedenleri Ve Kontrolü İle İlişkili Algıların Sağlık Çalışanlarındaki Travma Sonrası Stres Bozukluğu Üzerine Etkisi". 14 Eylül 2020 Karadeniz Zirvesi 4. Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi, Sinop.
36. Akalın, S, Özgüner, İ. ve Şakiroğlu, M. (2020). "Covid-19 Salgınının ve Karantinanın Psikolojik Etkileri". *Electronic Turkish Studies*, 15 (4), 885-904.
37. Taylor, S, Landry, C.A, Paluszek, M.M, Rachor, G.S. and Asmundson, G.J.G. (2020). "Worry, avoidance, and coping during the COVID-19 pandemic: A comprehensive network analysis". *J. Anxiety Disord.* 76, 102327.
38. Lahav, Y. (2020). "Psychological distress related to COVID-19—the contribution of continuous traumatic stress". *Journal of affective disorders*, 277, 129-137.
39. Uzunsakal, E. ve Yıldız, D. (2018). "Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması Ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama". *Uygulamalı Sos. Bilim. Derg.* 2, 14-28.
40. Göksu, Ö. ve Kumcağız, H. (2020). "Covid-19 Salgımında Bireylerde Algılanan Stres Düzeyi ve Kaygı Düzeyleri". *Turkish Stud.* 15, 463-479.